

Luther és a filozófia.

I.

A vallásról beszélni a legnehezebb dolgok egyike, nemcsak mert nincsenek rá szavak, de mert nem tudni mi is az? Körülírjuk, mondjuk rá, vallás, de mi a tárgya. A hit vállalása? De mit vállal aki vallásos? Valójában megszoktuk, hogy a vallásba beleszületünk, hogy a tanításokat úgy fogjuk fel, amint a vallásunk tanítja. S ez által azok a tanítások a mieink lesznek: vállaljuk azokat. Ha anyaelvünket halljuk, az természetes számunkra, hogy értjük amit általa nekünk mondanak, s hogy értik amit mi mondunk általa. Hacsak nem más nyelven beszélnek. Ám nem mindig volt így. A nyelv is fejlődés következménye, átalakulásokon ment át, amit szokni, gyakorolni kell, hogy azonosak legyünk vele. Régi szövegeket nehezen értünk, nagyon régieket pedig egyáltalán nem.

Így vagyunk a vallással is, mely homogén, egészen addig, amíg bennünk van, mert beleszülettünk, és beleneveltek. E két szempont vezessen meg bennünket, most Martin Luther gondolkodásának vizsgálatánál is. Azzal az elő feltétellel, hogy amint beleszületünk vallásunkba éppúgy nemünkbe, azaz természetes számunkra, hogy nők vagy férfiak vagyunk, s ettől kezdve a másik megítélése is ezen által történik, azaz a nőnek született másnak látja a férfit, és viszont. Még olyankor is, ha vonzalom köti őket: azért, mert Ő „más”! Luther is katolikusnak született, a szemlélet váltás, melyet *reformációnak* mondunk, különös de érthető.

Luther az Ágostai rendnek volt tagja. Néhány mondattal jellemezzük Szent Ágostont - a kereszténység egyik legnagyobb filozófusát ő az aki „megírja” a *Hiszek egy* kezdetű imát, melyet a kereszténység alkotmányának mondok. Ágoston életének legfontosabb eleme megtérése, melyet Vallomások című munkájában leír, s melyre Luther is gyakran hivatkozik. Ágoston rossz előéletű, anyja Szent Mónika már megtért és befolyásolni igyekszik fiát. Ágoston is foglalkozik az új tannal, és filozófus lévén hallgatja is azt, Ambrus püspöktől. Könyvet, Bibliát is szerez, hogy elmélyítse ismereteit. Történt: hogy egyszer a kertben beszélgettek, épp a könyvről, amikor a szomszédban labdázó gyerekek kiáltása hallatszott, „*Tolle lege*” azaz vedd és olvasd. Ágoston odaszaladt az asztalhoz, a Biblia épp ott volt nyitva, s ebben a pillanatban megvilágosodott.

Vallomások c. könyvéből megtudjuk, dél felé indultak Milánóból, terjeszteni a tant, Monika út közben meghalt. Ágoston áthajózott Afrikába, /azon az úton, ahol most a menekültek jönnek fel/ és Hippo püspöke lett. Innen szervezte a kereszténységet, innen indult Niceába, ahol az akkori idők legnagyobb zsinatján elnökölt, és elfogadtatta az Ágostai hitvallást, Jézus isteni voltáról. Ez a zsinat határozta meg a Krisztológia, vagyis a Krisztusság lényegi elveit, és ez lett az új vallás gerince.

Ennyi kitekintés után, mely 1100 évvel Luther születése előtt történt fogalmat alkothatunk a kereszténység monizmusáról, vagyis mindent melyet az Evangéliumok akkor már megírtak, ebbe az egy gondolatba sűrítettek. Ezzel megkoronázva, az akkor még ható Platóni tanításokat, a Plotinoszi *szabadon lebegő lélekkel*, de elválva a zsidó-keresztény hagyomány konfúzus istenképzetétől. A testet eldobni akaró korai aszkéta-szentektől, a nemiségében megkísértett Szt. Antaltól nagy utat tett meg az egykori görög, de ekkor már a Római birodalom város-államaiban megalapozott kereszténység;

Krisztus tiszta tanítása felé. Ez tehát röviden, mely az új vallásban, a római sokistenhit még lévő maradékával szemben működtetett, mely /ugyan/ még a keleti Juliánus aposztatával rövid ideig hatni volt képes, de napjai már meg voltak számolva.

Az *ágostai szerzetesség*, melybe Luther apja javaslata ellenére belépett tanító természetű, ezért is a prédikáció legfontosabb eleme: a gondolat-átadás. Luther korában a filozófia a teológia mellett a gondolat irányító; erős önfegyelmel, elmélyüléssel a klasszikusok iránt. Mindezekhez közel jutunk, ha az *ASZTALI BESZÉLGETÉSEK* -et olvassuk. A könyv Luther halála után ezen a címen jelent meg, azokat a beszélgetéseket összesíti, melyek Luther asztalánál, kisebb nagyobb társaság jelenlétében folytak. Kérdésekre válaszolt, de gyakran – mikor a hallgatóság nem mert kérdezni, maga tett fel kérdéseket. A szövegeket az asztalnál ülő tanítványok jegyezték le, és rendezték. A problémák szinte a teljes Lutheri gondolkodást felölelik, ez a mű válaszadásában ugyanaz, mint levelei és prédikációi, ugyanakkor szaftos, megdöbbentő emberi természetességgel. A válogatást magam készítettem, amint az említett könyvben van, helye és vonatkozása szerint. Hogy Luthert mint gondolkodót mutathassam be általuk.

II. Néhány fogalmat ehhez előzetesen értelmezek.

1. A *rend*, olyan valami, mely egy elképzelést határoz meg, azt, hogy a dolgok természetük szerint vannak, egymáshoz való viszonyukban. Ez a viszony a rendnek a jellemzője, melyet alkalom szerűen valami megzavar, és így rendtelenség lesz. Ilyen értelemben a rend állandóság, és a mozgás az, mely megzavarja, amint a tengert a szél, mely a tengerhez képest külső elem, fent van a tenger pedig lent. Így a fenti mint zavaró elem, a szél, csak azért lehet fent, mert hatalmi viszonyban áll a renddel, vagyis a szél akar uralkodni, /mint/ mozgás az állandóságon. Egyébként természetes lenne. A gondolkodás történetében gyakran látjuk, hogy az elemek felcserélődnek, a rend a világegyetem arculataként, annak lényege /Logosz/ lesz. És minden, mely megrontja ellenerővé válik, és konfúzássá teszi, az állandóságban uralkodó rendet.

2. A *mozgásra épült kultúrák*, a rendet átmenetinek tekintik, a rend nem más szerintük, mint sajátos elrendezettség, melyeket az idő, mint a mozgástól elszabadult, független princípium önmozgása okoz. Így lett a mozgató demiurgosz, a kereszténységben a fényt hozó=azaz Lucifer. Az öröktől elvált mozgás, már /mint/ önmozgás voltában lesz tudományos és járja útját mai napig, az idővel karöltve. A modern fizika tér-idő elképzelése a keresztényi szellemről, az Ős-isteni egységről, az abszolút önvalóról leszakadt saját rész, kisajátított Univerzum. Elképzelése ezért ellentétes a mozgás nélküli renddel, /vagyis a vallás a tudománnyal/, s ezért csupán rendszerezhető, a formális logika szerint.

3. A *mindezekről elszakadt gondolkodások* az Univerzumot és az emberi világot két külön jelenségnek tekintik, - magam is. Az embert mint rendszeralkotót fogják fel, akár úgy mint aki az isteni rendet követi, akár úgy mint aki-ami a fejlődés-követésben mozdul. Akár úgy, mint teljesen új megnyilatkozását az élő anyagnak, mely szellemi természetű. Szerintem is, -e harmadik módszer-magában hordozza, így lesz a kettőt megőrizve háromság. Ezt értelmezi a kereszténység is.

III. Részletek az *Asztali beszélgetések*-ből. /Idézetek és kommentárjaim/

135. *Arisztotelészről.*

„*Arisztotelész műveit a fizikáról a metafizikáról és a lélekről -ezek a legjobb könyvei – tudom, hogy tökéletesen megértettem. A Metafizika a létről, a Fizika pedig a levérről szól. E kettőben benne van Arisztotelész minden tudománya. A metafizikáról szóló 12. könyvben ezt mondja: „Az első létező önmagát szemléli. Ha önmagán kívül másra is nézne, meglátná a világ nyomorúságát”. Ezen a helyen hallgatólagosan tagadja istent”.*

Luther szerint az Isteni lényeg nem fogható fel másként, mint egészként, melyhez semmi, mely megbontaná nem kapcsolható. Így az sem, hogy – amint idézi Arisztotelészt, akkor: - önmagán kívül másra is nézne. Például olyanra melyet oda kapcsolnak. Lásd: az akcidensek szerepét, melyeket Luther lefarag. Így az Isten nem létezhet az Univerzum részeként. De Isten nem lehet az Univerzum sem. Kezdet, melynek folytatása nem Ő. Hanem csupán az, melyet önmagából átad, vagyis a fia

Jézus, személyként. Ezért Jézus isten, önálló és nem az Atya függvénye. Luther elhatárolja Jézust a zsidó ószövetségi Atyától.

Ezért aztán:

130. Isten igéjében bizonyosnak kell lennünk.

„A vallás dolgaiban, ami Isten igéjét és a tanítást illeti, bizonyosnak kell lennünk a dolgunkban, és ne ingadozzunk, hogy hitvallásunk állhatatos maradjon a kísértés közepette, és ne mondjuk utóbb: „nem így gondolom”. Mert az ilyesféle beszéd már a világi dolgokban is ártalmas, de a teológiában különösen kártékony.

Ezért aztán a kánonjogászok, a pápa képmutatói és egyéb eretnekek valóságos kimérák és irtózatosságot csodálatok, úgyhogy arcukra nézve olyanok, mint egy szépséges szűz, a testük mint egy oroszláné, farkuk pedig akár egy kígyó”.

Vagyis Isten igéje a tanításban autentikus, s nekünk a tanítást értve mutatja meg magát. Ennek formája a prédikáció, mely a teológusok dolga, ám *„hitvallásunk állhatatos maradjon a kísértés közepette”*. Egyre közelebb kerülünk Luther személyes véleményéhez, mely maga az átadás. Ezért a teológus olvas, /és nem medítál/ leginkább klasszikusokat. Ám itt is veszély fenyegeti: mert!

644. A spekulatív teológia.

A szemlélődő hittudomány is teljesen értéktelen. Ide vonatkozóan olvastam Bonaventurát. Ez az ember majdnem elvette józan eszemet, mert istennek az én lelkemmel való egyesülését az értelem és akarat által -amelyről ő mesél- érezni akartam. Ezek csupa rajongó lelkek. Az igaz elmélyedő hittudomány, amely azonban inkább gyakorlati természetű, ez: higgy a Krisztusban és teljesítsd kötelességedet. Hasonlóképpen Dionysios misztikus teológiája is merő mese. Hiszen hasonlóan álmodozik Platón is: minden létező és nem létező. És függőben hagyja a kérdést. Így a misztikus teológia is: hagyd hátra az érzékelést és az értelmet, és emelkedj fel a létezőhöz és a nem létezőhöz! Ebben a homályban lenne a létező?

S megfogalmazza a hit mélységét:

2741/b. Erasmus hitetlensége

„Erasmus és a többi hasonló csirkefogó mindent a saját eszéhez igazítana. Úgy vélik, ha isten mindenható, bölcs és igaz volna, akkor nem tűrné az istentelenségeket. Mert ha meg tudná, bírná és akarná őket javítani, akkor alighanem egy másik világot hozna létre, amely derekasabb lenne a mienknél. Ők ezt így képzelik. Én pedig azt feleltem erre: „Ezzel Isten várni fog a túlvilágig, ahol minden az ő akarata szerint történik majd. Ez a világ isten számára csak előkészület és állványzat a túlvilághoz”.

Néhány gondolatot itt közbe vetek. Az evangélikus hitűek alaposan ismerik a reformáció történetét, ezért erre nem térek ki. Emlékeztetőül; Rotterdami Erasmus a kor nagy humanistája, akivel Luther nem tudott szót érteni, mert *„Erasmus mindent a saját fejéhez igazítana”*. - Vagyis Luther szerint az isteni elrendezéssel szemben a szabad akaratot, annak némely tévelygését veti előre. S ez egyébként a reformáció másik ága, a vallásos elmélyüléssel párhuzamosan felnövő szabad akarat. Itt azonban még nincs szétválva, még egy a reformáció, hiszen amit reformálnak, az maga a Pápista kereszténység. Akaratában és cselekedetében a pápai dekrétumok kinyitják /a szubsztanciát/ a világiasodás felé, s ezért írja meg 95 tételét. De térjünk vissza az ágostai valláshoz. Egyesek szerint már 400 körül, hivatalosan 1037 elválík a tan: a birodalom két nagy fővárosa, Róma és Bizánc szerint, s lesz pápista és az ortodox hit. Ez a hatalmas veszteség - belső okaira: a kereszténység közösség alkotási formáira utal, vagyis /az/ elmélyültebb kisközösségek sokasága, /ortodoxia-pravoszlávja/ illetve nagy tömegek, társadalmak egyházi formációja mentén, Római pápizmus. Mindkettő mai napig hagyományosan szervezi a lelki életet. Így mondható Luther szerint Erasmus a pápista hatalomhoz közelíti a tanítást, melyhez oda is ragadt. Mit is mond Luther erről?

3551. *A pápistákat nem lehet reformálni.*

„Sem a pápa sem a hívei nem tűrik a reformálást, mert a „reformálás” szótól Rómában jobban félnek, mint a lesújtó mennykőtől vagy az ítéletnaptól. Ahogy egy bíboros mondta: „Had egyenek had igyanak kétszín alatt, és csináljanak, amit akarnak, de azt már nem tűrhetjük, hogy mindeket megreformáljanak, az ellen föl vesszük a harcot!” Ezért mi, lutheránusok akkor sem békülünk meg velük, ha jóváhagyják a két szín alatti szentséget és a papok házasságát, hanem a hitről és az üdvözülésről szóló tanítást is akarjuk, vagyis hogy miként válik az ember Isten előtt igazzá és miként üdvözü. Ezt akarjuk, tisztán és hamisítatlanul, amely tanítás elűz minden bálványozást és álimádatot. Ha ezek elesnek akkor összeomlik a pápaság alapja is, amelyre a pápa uralma épült. Ezt a reformációt érzi és rettegi a pápaság.”

Luther saját felfogása, a tan mentén a kisközösségek belső életére épít, egyféle intim elmélyedés ez, a tanban, annak vezéreszméje, Jézus Krisztus Krisztussága mentén. Luther elgondolása nem egyedüli ismert a Husz -féle mozgalom, az állam-egyházról való függetlenedés törekvése, melyről Luther is megemlékezik.

IV.

Luther tulajdonképpen megalkotta a szövegértelmezést. Ez nem formalizmus, mert nemcsak a régi, de az új szövegekre is vonatkozik, az anyanyelv, mely a szövegek belső tartalmát közvetíteni képes. Lépéseket tesz az Arisztotelészi logika harmadik kizárása törvényének megszüntetésére, mely vagy vagy alapú, s ezért harmadik nincs: Luther ezzel szemben az ÉN szerepét helyezi előtérbe. Ezzel nemcsak a nemzeti olvasatokat teremti meg, de a nemzeti érzelmeket is. És ez a fontosabb: mit mond neked, személy szerint Krisztus. Ez az, melyet Hamvas Béla megszólító erőnek nevesít! Luther itt elemelkedik a klasszikus értelmezéstől, a vagy-vagy dichotómiájától, mely szerint ha nem azonosulsz valamelyikkel, eretnek vagy. Felül is értékeli az eretnek tanokat, hangsúlyozza: a szabad akarat jelentőségét. Luther korában már ismert Kopernikusz tétele, hogy a Föld forog a Nap körül, de még 1600-ban Giordano Brunót megégetik. Luther már az új kor hírnöke, amikor kettéválik az ismeret, mely vagy istentől, vagy isten által, de már az emberből hat. Majd látjuk Descartes rendszerét, mely a saját-gondolatba helyezi ezt az istentől adott lehetőséget, mondván „gondolkodom, tehát vagyok”. Spinoza felismeri a szubsztancia elrablását, visszaveszi a dualitást, „duplex veritas” azaz kettős igazság létezik, s így, még dipólusosan szaladunk végig az új koron. Egyesek a még több tudományos igazsággal támasztják alá, az emberi igazságot. Kialakulnak a gyűjtő kultúrák. Mások megőrizve azt: hogy mindez isten kegyelméből van, ismét mások úgy vélik, ha már ideadta isten /az igazságot/ akár el is mehet: kimondják; nem kell isten. Számptalan gondolkodó értette félre az isteni kegyelmet, mely Luther szerint folytonos, vagyis mindig meg kell érte küzdeni. Ezt teszi Bach is, napi szinten olvassa a Luther fordította Bibliát.

De ide kíváncsozik, az egyébként Lutheránus papnak nevelt Nietzsche, aki az ember magaslatait összevonja az isteni magaslatokkal, s e gyönyörű verbalizmusban Zarathustra felér arra a csúcra, ahova annak idején Mózes: a hegyre.

Luther nem megy a hegyre. Ahova megy, a Wormsi gyűlés, beidézük és bár minden tagjában reszket, amint írja, megjelenik.”Itt állok, mást nem tehetek” s nem mint ha hívei nem tudták volna elrejtetni, de mint Husznak, neki is egyedüli és egyetlen véleménye van. Mely nem passzol, sem így sem úgy. Mert a kérdésre nem tud másként felelni. Ezt nevezzük önazonosságnak, ipszeitásnak. „Csak én vagyok” mondhatná: mert Jézus erre a szerepre felkért, az igehirdetőt közel tartja Pál apostolhoz. Valójában Pál is követő, amint Barth a teológus mondja, életünk nem más mint isten követése. Hiszen Pál sem volt közvetlen tanítvány, mégis hittételei, levelei tanúságtévések. Ki a követő? Luther, Pált idézve mondja „Beszéljete és prófétáljatok! Imádkozzátok a megmagyarázás képességéért!” Hogyan? És az „Asztali beszélgetésekben” újra és újra előkerül, a dialektika.

2629/b. *Kérdés a dialektikáról.*

Dialektika az, ha egy dolgot különféle módon és világosan elmagyarázunk, rövid és velős szavakkal. A retorika lényege pedig az odatanácsolás és az eltanácsolás, a rábeszélés és a lebeszélés; van neki sok szöveghelye és kútforrása, ahonnan összeszeded egy dolgról, hogy az jó tisztességes, hasznos,

könnyű szüksége és a többi. E kettőt Szent Pál röviden így foglalja össze, mondván: „hogy inthessen az egészséges tudománnyal, és meggyőzhesse az ellenkezőket.” /Tit 1,9/

Másutt ezt mondja: 1698. *Mi a dialektika.*

A dialektika magas rendű tudomány, egyszerűen, tisztán és igazul beszél. Mintha így szólna. "Adj ennem". Viszont a retorika cifrázza a szót, és így beszél: "Ma egész nap lótottam-futottam, fáradt vagyok, beteg vagyok, éhes vagyok satöbbi, semmit nem ettem: kedves barátom adjál nekem egy jó darab húst, egy jó pecsenyét, egy jó korsó sört, adjál nekem egy kis itókát!"

A dialektika azt jelenti, hogy a sokféle szempontból megvilágított jelenség értelme egy vitában rendeződik el. A skolasztika dialektikus vitái nemcsak azt jelentették, hogy sajátos egységek alakultak ki de azt is, hogy a feltett kérdések a megválaszolásokban előrevitték a gondolkodást. A diákok csoportokban vizsgáztak, mintegy színész bemutatva vitaképességeiket és meggyőzősi tudományukat. Ezért a meggyőzés képessége alapvetően fontos volt. Mindennek pedig az erős hit a gyökere. Így a dialaktika módszerével a prédikációban az erős hit adódik át.

3608/d. *Aristotelés.*

Luther doktor mondta, hogy Arisztotelész iratait egykor gondosan olvasta, s őt szeretni kell, mert a tudományos módszert pontosan betartja, ha egyébként nem is tárgyal nagy dolgokat. Ugyanis lélekről Istenről a lélek halhatatlanságáról semmit sem tud. És idézett néhány helyet.

Summa. Cicero mesze felülmúlja Arisztotelészt, mert a Tusculumi beszélgetésekben és az Istenek természetében pompásan ír a lélekről és annak halhatatlanságáról. Arisztotelész etikája valamit ér, de Cicerónak a Kötelességekről című műve ebben is kimagasló. Arisztotelész állattana meglehető.

V. A zsidókról. Ezt nem kommentálom, mert közismerten, ma hitünket úgy határozzák meg, hogy zsidó-keresztények vagyunk. Gyermekkoromban engem kereszténynek kereszteltek, bár értem az új módot, én maradok maradi. Felfogásom szerint, és a Biblia is erről győz meg, Jézus megkeresztelkedett a Jordánban, János által. S ettől kezdve a tanítás is kereszténynek lett mondva. Luther jegyzeteit olvasom, az Asztali beszélgetésekből:

2207/b *Mózes az ő törvényével valóságos hóhér.*

Mózes minden hóhérok mestere: senki sem múlja felül, de még csak meg sem közelíti őt riogatásban, megfélemlítésben, zsarnokoskodásban, fenyegetésben és ilyen célzatú feddő prédikációkban és dörgedelmekben. Mert ő keményen támad a lelkiismeretre szigorával, rémít, gyötör és kipellengérez, és mindezt Isten parancsára teszi, az ő helytartójaként.

654. *A keresztény elszenvedi a dolgokat.*

Aki keresztény az teljesen passivus, aki csak elszenvedi a dolgokat, mind Isten előtt, akitől kapja és nyeri a jót, mind az emberek előtt, akitől tűri a rosszat.

2863/c. *A zsidók viselkedéséről és babonás hitéről.*

A zsidók a legnyomorultabbak a föld összes népe közt, mindenféle szorongattatásban élnek, erre és arra szétszóródva különböző országokban. Nincs állandó lakhelyük, ahol biztonságban megmaradhatnak, mintha hintán ülnének. Folyton attól kel tartaniuk elűzik őket. Nincs államuk, nincs népességük, nincs uralkodójuk stb. És ők mégis eltűrik mindezt, nagy sóvárgással várakoznak és így vigasztalják magukat: „Csakhamar jobbra fordul a sorsunk!” Annyira megátalkodottak, hogy a legnagyobb gyalázatban élnek, és még büszkék is rá. Én azonban azt ajánlom, hogy senki se csináljon Megváltót, mert a Megváltó már megvan, tudniillik ott ül az Atyaisten jobbján.

3705. *Jónás prófétáról.*

Jónás próféta históriája oly nagyszabású, hogy már már hihetetlen, sőt hazug módon hangzik, és képtelenebbül, mint bármely próféta meséje, és ha nem állna a Bibliában, akkor kinevetném, hogy holmi füllentés.

És hát értelmetlen a folytatás. Miután megszabadult és megmenekült, akkor kezd dühöngeni és perlekedni és panaszkodni egy csekély dolog, tudniillik valami növényke miatt. Nagy titok ez, és szégyellem is magamat, a róla szóló értelmezésem miatt, amiért annyira mellékesen érintettem a Jónással kapcsolatos csodatett értelmét és célját.

Jónás közel áll hozzám, s vele kivételt teszek, mert azt gondolom a művészet ábrázolásáról van szó. Magyarázat sokféle lehet. Jónás túl emberi, Babitsnál aki versében érteni véli a történet eme pszichikus jellegét, a nyavalygó követelőző embert. Az Úr Jónásnak elmondja, - meghatározza önnön isteni lényegét, - hogy szánja a gyarló embert. A Jónás történetében Isten ismét előhossa a klasszikus, Mózesnek mondott identitást, „vagyok, aki vagyok” -*e hije ase ehije*- de már gyarlóbban emberibben. Azaz: ne kívánd Jónás, hogy azokra sújtsak, akik vétlenek, csak azért mert TE ezt akarod. A szabad akaratod ne legyen ember ellenes, - szerintem, vagy Babits szerint.

VI.

Luther társadalom- és gazdaság elmélete. Államelmélet.

3650/d. *A törvény eltörléséről.*

Luther doktor sokat beszélt a törvény eltörléséről Krisztus által, idézve a Róma-beliekhez írt levelet: „ami a törvénynek lehetetlen volt, mert erőtlenné vált a test miatt, azért elküldte Isten az ő Fiát, aki a törvényt beteljesíti bennünk.”/Rómaiakhoz 10,4/

A törvény zsarnoksága és kötelező ereje alól Isten megváltott bennünket, mint Pál mondja: „a törvény vége Krisztus”. /Róm. 10,4/ Vagyis Krisztus a törvény összessége, igaz és tiszta tartalma aki őhöz hű, az igaz módon betöltötte a törvényt.

Arany köntössel kellene felruházni, és a világ minden kincsével megajándékozni azt, aki végbevinné, hogy Mózes teljességgel érvényét veszítse Krisztus által. Ó majd akkor meglátnánk, hogyan is állnak a dolgok.

Annak, hogy tanításommal az első időkben olyan keményen megtámadtam és bíráltam a törvényt, az volt az oka, hogy a keresztény egyház teljesen el volt árasztva és meg volt bűvölve mindenféle balhitekkel és babonákkal és Krisztus teljesen el volt homályosítva és el volt temetve.

3903. *Istentelen fejedelmek istentelen tanácsosai.*

Lehetetlenség, hogy ott ahol a fejedelmek és nagyurak istentelenek, ne legyenek istentelenek a tanácsosaik is. Amilyen az úr olyanok a szolgálói. Ez ugyanis szükségszerű és biztos következmény. Miképpen Salamon mondja:”Amely uralkodó örömet hallgat hazug beszédre, annak szolgálói mindnyájan istentelenek!” /Péld 29,12/ Ebben nincs tévedés.

3911. *Kétféle jog.*

A jog alapvetően kétféle az egyik a természetes, a másik az írásba foglalt vagy tételes jog. A természetes jog azt tanítja, hogyan kell a földi életben viselkednünk mind Istennel, mind az emberekkel, ami a külsődleges érintkezés és szokásokat illeti. Az írott és tételes jogszabályok pedig olyan törvények és rendelkezések, amelyeknek megvan az indokuk, és kimutatható, ésszerű okok miatt vannak szabályba foglalva, amúgy pedig összhangban állnak a természetes joggal, bár olykor némely tekintetben a dolgok sajátossága miatt változnak is. Ezek alapítója a felsőbbség. Így tehát, ha némely végső esetben a tolvajlást kötéllel büntetik, ez a tétel jogból jön, ellenőrizhető és méltányos okok miatt.

VII.

Megpróbálom Luthert, mint a középkor filozófiai tengelyét bemutatni. Igyekeztem a Luther „előtti” gondolkodásnak, azokat a vonatkozásait említeni melyek feltevésem szerint Luthert befolyásolták. Mindez elvonatkoztatható attól, a többszörösen említett tényről, hogy Luthert valójában a Szentírás, annak is általa kiemelt részei befolyásolták, ha egyáltalán az Ő esetében lehet „befolyásoltságról” beszélni. De hát bizonyos értelemben mindenki, valaminek a folytatója, és ebben jelenik meg a reformáció „titka”, hogy az előzményt másként érti. Amint Luther is, az arisztotelészi filozófia

gyökerét, a logikát, nem az oksági sor, ok-okozati elveként hanem, „előzmény és következménynek gondolja”. Így minden előzmény mentesül, attól, - a nehezen megoldható problémától, hogy maga is következménye valaminek, - ám ha ezt előzménynek tekintjük, akkor ilyen probléma nem merül fel. Hiszen ő már, a klasszikusokra támaszkodott, ott is filozófiailag Platónra, akire Ágoston, és rá Luther. Tehát a klasszikus, immár a „tanítványi lánc” azt is jelentette, hogy az előző tanítók nyomdokain lépkedett, és nem tett egyebet, mint ismét kijelölte az akkor már szinte feledésbe került Krisztust. Mely szerint „Ő” az egyetlen kitüntetett pont, vagyis az „előzmény”. Luther így visszavitte a tant 1500 évvel előbbre, ahol annak idején volt, a kisközösségek hitébe, a feltétlen odaadásba, és az autentikus átadásba. Mondhatjuk tehát, ez az, mely legalábbis doktorunk szerint csorbult az évszázadokban.

Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy Luthernek nem volt fogódzkodója, Krisztus tiszta valóságán kívül. Ez pedig saját létezése volt, melyre érzékeny, nem dobálja életét, csak úgy a máglyára, de szinte egyetlen akinek nem kellett, vagy nem is akarta, tanainak visszavonásával azt mentegezni.

Nyilván, amint írja: Az 1521-es Wormsi birodalmi gyűlésről. ...

„Bármennyire megijedtem és reszkettem is mégiscsak azt feleltem, hogy odamegyek, ha még annyi sok ördög hemzseg is a városban, ahány cserép a háztetőkön.....

A pápa azt írta a császárnak, hogy az oltalmat ne tartsa meg; ezen volt az összes püspök is, ám a fejedelmek és a rendek nem engedték, mivel nagy felzúdulás támadt volna belőle. Igencsak csínján bántak velem, amiből arra rekesztek, hogy inkább félhetek tőlem ők mint én őtőlük....

Akkor azt mondták, hogy „ő császári felségnek” engedelmessé kell, de nem engedtem; erre megkérdezték, hogy ők nem igazi keresztények talán, akik az efféle dolgokat komolysággal helyükre rázzák? Én azt mondtam: De nem a Szentírás megtörésével és megsértésével, azt kikötöm; abból nem engedhetek, ami nem az enyém!” Erre pedig azt felelték: „Bizza ránk magát kegyelmed” majd ők igazságosan döntenek. Én viszont így válaszoltam: nem bízom bennük annyira, hogy elhiggyem, hogy maguk ellen döntenének az én javamra, miközben amíg oltalom alatt álltam, elítéltek.”

Itt két gondolati irányt észlelhetünk. Luther előtt, Husz János is oltalmat kapott, Zsigmond magyar királytól, mely arra vonatkozott, ha megjelenik a Konstanci zsinaton. Husz megjelent, a menlevelet elvették tőle, s még a máglyára vezető úton is ránézett, a királyra, de az lesütötte szemét. A másik, mely itt figyelemre méltó Luther személyes istentapasztalata, melynek alapján feltételezi, hogy mások az „*Antikrisztus*” alkalmazottai. Jól fizetett szolgák, egyébként nemes urak, akiknek a hit másodlagos, sőt sokadlagos. Luther itt a hit tisztaságáról is vallomást tesz.

VIII.

Persze feltehető a kérdés, miért éppen Ő. Nyilván a válaszok egyike a történelem, melyet igyekeztem bemutatni, - Luthert megelőzően számtalan törekvés volt, az igaz hit helyreigazításaként, melyeket a pápa megtorolt. A máglyákon elégettek zöme, isten dicsőségét hirdette és kereste, a pápa ezt hatalma korlátozásának értette Így alakult ki, hogy a pápa a középkorban már, „Antikrisztus” jelzöt kapott, melyet Luther is alkalmaz. Látjuk majd, a Luther utáni korok használják e kifejezést, Nietzsche a 19. századvégen külön könyvet szentel az Antikrisztusnak. Maga a fogalom begyűjti a vélt vagy valós Krisztus ellenes gondolatokat, olyannyira, hogy a misztikában, a középkori ördögi hatalom ismérvei is a pápához kapcsolódnak. A pápa minden túlvilági ellen-hatalom szimbóluma, mely az ördögi praktikákban megtestesül. Valójában a pápai állam és szerkezete, melyet egyébként a világi apparátusok is utánoztak – formája lesz az alvilági mesterkedéseknek. A salak ottmarad, a tűz tovább lobog. A pápai hatalom gyengülése a 19. szd. közepén be is következik, Garibaldi felszabadítja Itáliát, és a Vatikáni szerződés meghatározza jogi státuszát. Mindezzel teret nyitva a megtisztulásnak. Ez már az elvilágiasodott hatalom cselekedete, mely a mai napig tart, és bomlasztja Szt. Péter birodalmát.

De ismert a történet: Szt. Péter, a Rómából kivezető úton találkozik a Názárettivel. Aki felismeri és megkérdezi: hová mész Uram? Péter elszégyenül és visszafordul. Ebben a túl nagy szerepben, melyet a vallás az első apostolra testál, talán megdöbbenő: Quo vádis dominé? Hova mész, talán menekülsz, - a feladat súlya elől - ilyen kérdés nincs, nem is lehet, a megszégyenülés épp ezt jelenti: mi a te életed? Hiszen te vagy a kulcs, a zár, pedig az idő. Ezért a „Péteri hatalom” nagy, és hatalmas. Luther

mindezt tudta, és mindezzel számolt. Ő is egy ajtó, amihez kulcsot is adott, s ez nem más mint az eredeti tanítások szelleme.

Nietzsche, a 19 századvég legnagyobb gondolkodója, maga is evangélikus, Luther szemére veti, amikor elment a pápához, ahelyett, hogy felborította volna székestől, meggyónt neki. Tekintsünk el attól amikor egyik lángelme a másikat kritizálja, Luthernek megvolt a maga útja, s nem is ment Rómába, csak Augsburgba. Ez Nietzsche tévedése, s az is, hogy Luther nem volt forradalmár, de gondolkodása forradalmakat indított be. Tevékenysége filozofikus, mert: a lét kérdéseire válaszol. Visszaadja az eredetet, az elkopott ideákat kijavítja.

IX.

Most, feltehetjük a kérdést, mit is hozott az egyetemes emberi kultúra történetében a reformáció 500 éve. Képzeljünk el egy függőleges tengelyt, mely kp. 1500 körül megosztja a keresztény kultúrát. Történetileg előzményei, a Bogumilok és az angliai puritánok, Zwingli, és majd a szárazföldi folytatás, Husz János. Angliát fontos elkülöníteni, hiszen a Furier szerinti „sziget hatás”, olyan külső körülmény, mely elősegítette a pápizmusról való leválást, Anglia megmutathatta, ők más istenfogalomban élnek. A korai bogumil mozgalmak is letisztultabb az írások szelleméhez kötődő Jézus-idolt keresték. Mozgalmuk a tanításokon túl az állam-egyháznak fizetett adóra is kiterjedt. A bogumilokat, akik a mai Bulgária és Makedónia területen éltek Zsigmond magyar király verte le, aki Husz János perében is álságosan viselkedett. Amint Luther írja, megbüntette érte a sors. Luther ritkán használ ilyen kifejezéseket, nála a sors nem vak-véletlen, hanem az Evangéliumok szellemében, az ember által alakítható tapasztalat, de még nem determinizmus. A Luther előtti időszak legjellegzetesebb tanítója Eckhart mester, aki az abszolútummá érlelt szubsztanciát a személybe vetíti, oly módon mint ha az, személyes névmásként abban volna: ÉN, TE, Ő!

1600-ban megégetik Giordano Brunót, tanító prédikátort, akinek szemére vetik a bűnét, hogy terjeszti az új tant. Ez nem a Lutheri tanítás szelleme: a Heliocentrikus gondolkodás viszonylagos függetlenedés, a világegyetem középpontja nem a Föld, hanem a Nap, ezt a régiek is így tudták, /de/ a minden hatalomra törő egyház tagadta. A Nap körül keringő Föld hamar helyére teszi a csillagászati tévedéseket, isten szubsztanciális elhelyezkedését a tér-idő, /eredetileg arisztotelészi/ koordináta rendszerében. Isten mint abszolútum rendszerelméleti kérdés lesz, a Luther által, az Evangéliumok tanúsága szerint. A tudományok alapja, mely igen gyorsan megteremti saját ismeretelméletét a filozófiában, kis helyet hagyva a vallásnak. Oly módon, hogy ez a kis hely lassan ráúszik a kozmikus világképre is, az abban kialakuló pszichikus, az ember ösztönvilágán túli, egyelőre még vallásos kategóriaként felfogott lélek fogalom. Így most /már/ a lélek birtokolja mindazt, mely Luther előtt még a tanítás univerzális része volt, elszigetelődik az „ATYA” és a „FIÚ” mely mindinkább az atyáéhoz való viszonyt értelmezi. S ebben a folyamatban a Lutheri filológia, mondhatni igemagyarázat-igeértés kap döntő szerepet!

Mely egyre inkább individualizálódik, Descartes, majd Spinoza gondolkodásában el is veszti, a vallásos felhangot, olyannyira hogy a gondolkodás autonómiája megteremti a tudományos egzakttságot. A „gondolat” filozófiája még Kantnál, sőt Hegelnél /is/ őrzi, a mindinkább szimbolikus isteni jelenlétet, de önmagára vonatkoztatva: a gondoló gondolat pedig tudományként, már nem a hit, hanem tudat. S ezen a ponton kifordul a „gondolat” az addigi bölcsőből, s elfelejti csecsemő korát. Ugyan a mítosz, még minden gondolkodás eleven táptalaja maradt, de a 19. században elpártol a vallástól. E valami, /a gondolatvilág/ mely a fantázia szabad csapongása, mindig kísérte a vallásos hitet, egészen Lutherig, aki rá jellemző határozottsággal, ezt szinte leborotválta. A reformáció eldobálta a sallangokat, a mellébeszélést, a gondolat egzakt lett, a fantázia pedig néhány száz év múlva a pszichében hajtott ki, mint lelki képződmény. A költészet és a művészet megannyi megnyilatkozása most kezd éledezni, hogy megszabadult a vallás korlátaitól.

A puritánság sajátos jegyei elő bukkannak, a közösség együtt-lélegzése, az énekkel való dicsőítés, az igék aprólékos, szinte filozofikus kiértékelés, amolyan „ön-lélekismeret” mely éppen ez által feleslegessé teszi a társadalmi különbözőségekből való dicsfény keresést, mely a kereszténységnek ekkor már sajátja. A templomban az oltárhoz közel a hatalom emberei ülnek, a nemesek, majd a polgárok, leghátul vagy kint a templom előtt a parasztok. A társadalom ilyen kaszt szerű elrendezése

a reformációban feloldódik, ez is Luthernak köszönhető. A reformáció után a kereszténység is átrendeződött, szerep-váltások történtek, melyek a hagyományos kasztokat oldották. A filozófiai világkép, mely a szubsztancia áthelyeződésének következménye volt, a közösségek belső életére éppúgy hatott, amint a Kozmosz vizslatására. Isten befelé költözött, mélyebbre az emberbe, amint addig a felületen volt, a tanultság és a hit beljebb és beljebb tolt. Ma a filozófia szinte azonos az istenkereséssel, sajátos önismeret, melyben a gondolkodó /az eredeti Gondolat/ nem adja magát a társadalmi konszenzus: ember-idegen megállapodás ördögi praktikáinak, melyek a hatalom urainak változatlanul szükségesek ahhoz, hogy az emberi lényt prés alatt tartsák. Érdemes meggondolni, miket írt arról a népről, akik között a megváltó megjelent, de nem ismerték fel.

2863/c. *A zsidók viselkedéséről és babonás hitéről.*

„A zsidók a legnyomorultabbak a föld összes népe közt, mindenféle szorongattatásban élnek, erre és arra szétszóródva különböző országokban. Nincs állandó lakhelyük, ahol biztonságban megmaradhatnak, mintha hintán ülnének. Folyton attól kell tartaniuk elűzik őket. Nincs államuk, nincs népességük, nincs uralkodójuk stb. És ők mégis eltűrik mindezt, nagy sóvárgással várakoznak és így vigasztalják magukat: „Csakhamar jobbra fordul a sorsunk!” Annyira megátalkodottak, hogy a legnagyobb gyalázatban élnek, és még büszkék is rá. Én azonban azt ajánlom, hogy senki se csináljon Megváltót, mert a Megváltó már megvan, tudniillik ott ül az Atyaisten jobbján.”

X.

„Tapasztalati szempontból, ami sajátunk, a Gondolkodás, mint maga a szó is jelzi, a tudatnak önmagára visszaható képessége, az, hogy önmagát mint mibenlétének és különleges értékének tehetséggel bíró tárgyát vegye birtokba: nemcsak ismer -önmagát is ismeri, nemcsak tud, hanem azt is tudja, hogy tud. Az önmaga legmélyén végbemenő egyedivé válás révén az élő elem, amely mindaddig az értékelés és a tevékenység elmosódó köreire terjedt és oszlott szét, csupán most első ízben szerveződik pontszerű központtá, ahol minden képzet és tapasztalat összekapcsolódik és szervezettsége tudatos egészévé szilárdul.

A gondolkodó lény, azáltal, hogy önmagára visszahat, egyszeriben fogékonyvá válik arra, hogy új szférában bontakozzék ki. Valójában egy teljesen más világ születik. Elvontság, ésszerűség, hasznos döntések és lelemények, matematika, művészet, a tér és az időtartam kiszámított felmérése, a szeretet aggodalmai és álmai....”

Ezeket Teilhard de Charden teológus és minden idők egyik legnagyobb paleontológusa írta, miközben Peking környékén kiásta, a „pekingi előembert”, vagy annak csontjait, melyet a tudomány így minősít. Teilhard gondolkodásában egyértelműen következik, ha az azonnali, az egyszerre való teremtést nem is fogadja el, genézisében megtaláljuk a Lutheri gondolkodást, vagyis az Evangélium szövegeinek analitikus szemlélését, és az abban közöltek hitelképességét. Melynek biztosítéka a mély hit. A százezer évvel ez előtti csont maradványok sem tudnak megkérdőjelezni egy olyan hitet, mely a szemlélőben, jelen esetben Teilhardban vagy Lutherban kiváltja azt az élményt: hogy ez így van. Esetleg így is lehet. Ez a mélység, mely persze emberi kvalitás kérdése is, vezette a nagy gondolkodókat, és választotta el őket a ma is fontoskodó kételkedőtől.

Mert, mondja Teilhard: „Ez esetben felteszem a kérdést: Következésképpen, ha a „gondolkodás” ténye teszi a lényt valóban „értelmessé”, kételkedhetünk-e komolyan abban, hogy az értelem csupán az Ember-fejlődés kiváltásága? Mivel önmagunkra visszahatunk, így önmagunk reflexiói is vagyunk, nemcsak különbözünk az állattól, mások is vagyunk. Ez nemcsak fokozatbeli eltérés: hanem természetbeli különbség is - az állapotváltozás eredménye.” S ennek az állapot változásnak tengelye, önmagunk felépítésének tükre, amit Luther elemzései adtak és adnak, immár 500 éve.

Pál apostol javasolt módszere, a „fides et ráció”: a mély hitedet ész érvekkel magyarázd, elkülönült a Péteri vonaltól, a nagy tömegek vallásával szemben kiscsoportos gyülekezetekben tette fel a kérdést. Nem véletlen megszüntetve ezzel, a keresztény sallangok szerepét, amikor a megtévesztett psziché, a hatalmasba, a megsegítőbe, a megmentőbe kapaszkodik és elfeledi, hogy mindezek egykor isten akcidensei, vagy attribútumai voltak, ma az úgynevezett materializmus szívta fel a pszichét, az egykori isten-sallangokat, s teremtett tudományt a tudattalan helykereséseiből. Érdekes módon ez a

tudományosság, a transzcendentális pszichológia változataiban ismét megtalálta istent. Ezzel el is terelték Istent, földi hatalmasságból jósággá fokozták, bármilyen fontos szerepkörben. Így a zsidó ős-isten, aki -amint a prófétáktól megtudjuk - szigorún felügyelte, ha kellett szidta, sőt ostromozta a kiválasztott népét, a csordaszellemben már ellehetetleníti a vallásos megismerést, a psziché immár tudományos változatában /most/ saját léleknyavalygását magyarázza. Nincs is olyan keresett fakultás az ifjúság tanulni vágyó köreiben, mint a pszichológia, mely vegyük észre, letört istenrész. Vagy inkább, rész-isten. Ma, az igazi, az egész isten egyre hátrább költözik. De filmekben, a fogyasztói társadalom trükkjeiben érezve, hogy becsaptak bennünket, a jóságos kis „szamárfülű” Joda megment bennünket, mint valami alterego: pedig Luther útmutatása révén tudhatnánk, amint írja: „*azt ajánlom, hogy senki se csináljon Megváltót, mert a Megváltó már megvan*” el kellene kezdeni gondolkodni. Legyen hát útmutató, az „Asztali beszélgetések” - melyet magam is igyekeztem e jegyzetekben felhasználni: 2015 telén és 2016 tavaszán.

XI. A Luther által kinyitott kapun olyan zsenik hatoltak át, mint a már említett Bach, Hamvas Béla, a filozófus Nietzsche, a festő Van Gogh. Itt csupán szellemi munícióként említem, Novalis, a 18 század ifjú romantikusának munkáját, a Heinrich von Ofterdingen regényt. Néhány mondatban: a kék virágot keresi, egy utazás élményében, amelyben egy barlangban találkozik egy emberrel, aki megmutatja a könyvet. Kimutatható persze, Novalis apja a sóbányák igazgatója, gyermekként járt bányákban. A barlang azonban a platóni barlang, melyben a fény a könyvre vetődik. Novalis a jénai lutheránus gimnázium tanulója, félreérthetetlen itt a lutheri hatás, s amint fentebb írtam, a Szent Ágostoni vonatkozás azaz Platón. A romantika e fiatal génusza nemcsak Luthert állítja fénybe, de azt a szellemfilozófiai folyamatot, mely Platóntól -Szent Ágoston -Luther – Bach – Novalis – Nietzsche – Kierkegaard és Van Gogh tépelődésében akár Hamvas Béláig tartó erővonal. Talán épp azért, mert ez a letisztított isten-ismeret már nem ószövetségi vitatkozás, Jónási perlekedés, hanem Jézusi megismerés. E gondolatokkal igyekszem kifejezni, magam is sokat köszönhetek e tanításoknak.

Berkes András. 2015- 2017. március.